

М. Й. Казанжи

доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ОСОБИСТІСНІ ПРЕДИКТОРИ ФАСИЛІТАЦІЇ-ІНГІБІЦІЇ

У статті показано важливість встановлення предикторів як фасилітації, так й інгібіції для відслідковування ознак даних феноменів та використання їх як психологічних маркерів задля підвищення ефективності практичної роботи з формування фасилітаційних якостей особистості, нівелювання інгібіційних проявів.

Метою повідомлення є узагальнення існуючих відомостей теоретичного та емпіричного характеру стосовно особистісних характеристик, які можна розглядати як предиктори фасилітації та інгібіції.

У результаті аналізу даних встановлено, що система індивідуальних предикторів фасилітації чи інгібіції залежить від вікових, статевих особливостей, впливу професійної діяльності, специфіки соціальної взаємодії тощо. Включення в практичну діяльність, досвід отримання чи здійснення фасилітації дозволяє нівелювати інгібіційність і є свідченням вираженості фасилітаційності. Надійність прогнозування фасилітації чи інгібіції за вираженістю різних предикторів розрізняється й залежить від багатьох факторів, більш значущими з яких є особистісні, а не соціальні. Встановлено перелік характеристик, вираженість яких не є маркером винятково фасилітації чи тільки інгібіції, а є специфічним предиктором для обох якостей (наявність інтуїції, комунікативність, адаптивність, сміливість, рішучість, контактність, самоставлення та інше).

Показано, що наявність предикторів фасилітаційності не свідчить про розвиток інгібіційності в людини, а невираженість певних предикторів інгібіційності не надає відомостей щодо того, що певна особа є фасилітатором. З'ясовано розлогий перелік характеристик, які дають позитивний та негативний прогноз у вираженості фасилітаційності та є характерним маркером інгібіційності. Вочевидь, інформативність особистісного предиктора вище, якщо він співвідноситься й пов'язаний принаймні з декількома психологічними характеристиками, що теж є предикторами даного явища.

Узагальнення щодо предикторів фасилітаційності та інгібіційності надають відомості щодо напрямку пошуків індивідуально-психологічних предикторів означених феноменів.

Ключові слова: маркери, предиктори, фасилітація, інгібіція, особистісні особливості.

Постановка проблеми. Сприяння розвитку складає основу становлення, зростання не тільки окремої особистості, а й людства загалом. Фасилітація є природним, необхідним механізмом сутнісної основи життєвого процесу, водночас соціальний світ не позбавлений протилежних їй проявів – інгібіційних (протидія розвитку людини, створення відповідних перепон). Тож встановлення предикторів як фасилітації, так й інгібіції є актуальним дослідницьким завданням як для відслідковування ознак даних феноменів, так і задля використання їх психологічних маркерів задля підвищення ефективності практичної роботи з нівелювання інгібіції та формування фасилітаційних якостей особистості.

Мета статті: узагальнити існуючі теоретико-емпіричні відомості щодо особистісних характеристик, які можна розглядати як предиктори фасилітації та інгібіції.

Виклад основного матеріалу. Предиктори будь-якого явища (в перекладі з англ. «predictor» – провісник) є засобами його прогнозування, прогностичними параметрами визначення ймовірності відповідного прояву. Особливо складно передба-

чати психологічні характеристики, які знаходяться в латентному, прихованому, стані, тож особливо цінним в прогностичному плані є визначення їх особистісних предикторів.

Феномени фасилітації-інгібіції являють собою актуалізовану дихотомію відповідного потенціалу особистості, який ми розглядаємо як особистісне утворення – єдність актуалізаційної та ресурсної його інтегральних складових. Актуалізаційна складова відповідає за прояв ресурсного компоненту в напрямку підтримки розвитку іншої людини (або ж пригнічення, протидії її розвитку), а ресурсна містить певні якості, які проявляються у вмінні впливати на інші людину. Отож, саме ресурсна складова фасилітаційності-інгібіційності накопичує техніки, методи та способи особистісного впливу. Їх відтворення у процесі впливу опосередковується ситуаційними особливостями, а не є простим репродукуванням, оскільки переломлюється, трансформується суб'єктом впливу. Ресурсні можливості можуть використовуватись з інгібіційною метою, якщо актуалізаційна складова є нерозвиненою [5, с. 72].

Розглянемо відомості з означеної проблематики, накопичені в сучасній науці. Так, на думку

А.А. Печоркіної та Е.Е. Симанюк, психологічними характеристиками, які не розглядаються як передумови інгібіції, але однозначно супроводжують її прояв у вихователів дитячих дошкільних закладів, є низький рівень емпатії та комунікативної толерантності, негативна установка в комунікації, а також високий рівень агресії (ці дані співзвучні висновкам Л.Б. Полосової). Неоднозначний і зв'язок інгібіції зі стажем діяльності у вихователів. Так, дослідниками встановлено, що на початку професійної діяльності рівень інгібіції у вихователів мінімальний, максимуму досягає в діапазоні 5–10 років стажу, а за рівня стажу більше 20 років рівень інгібіції різко знижується [8]. Варто зауважити, що рівень розвитку педагогічної інгібіції визначався за допомогою опитувальника, створеного Л.Б. Полосовою (2014), який являє собою перелік тверджень, за результатами обчислення визначається низький, середній та високий рівень педагогічної інгібіції, а відсутність проявів педагогічної інгібіції свідчить на користь педагогічної фасилітації [7].

Саме освітнє середовище продукує акцентованість на предикторах фасилітації/інгібіції. Адже використання особистісно-орієнтованих технологій навчання в закладах вищої освіти призводить до затребуваності педагогів нової формації – фасилітаторів та інноваторів. Такі педагоги характеризуються аутопсихологічною компетентністю; розвитком готовності до самозміни, саморозвитку й самореалізації в галузі професійної діяльності; зміною ціннісних орієнтацій мотиваційних установок; усвідомленням власної оптимістичної професійної перспективи; підвищенням культури управління; подоланням професійних криз, стагнацій, деформацій, опір емоційному вигоранню [10]. Дослідниками встановлено особистісні та соціальні предиктори даних феноменів. Зокрема, І.М. Литвин зауважує існування внутрішніх і зовнішніх чинників формування фасилітативних умінь. Внутрішніми є саморозвиток, позитивна Я-концепція, власна активність та інше, що включає самоповагу, самоприйняття, впевненість у собі, толерантність, емоційну рівноваженість, володіння певним стилем спілкування тощо [6].

Власні емпіричні пошукування торкалися як виявлення предикторів інгібітності, так і особистісних передумов фасилітативності (вибірку дослідження склали майбутні педагоги). Спочатку означимо результати, отримані щодо фасилітативності. Діагностувався фасилітативний потенціал (ФП – М. К.) як сукупність двох глобальних складових – актуалізаційної та ресурсної, кожна з яких представлена переліком певних показників (емоційний, когнітивний, вольовий, поведінковий, потребово-мотиваційний та ціннісно-смысловий). Проведення множинного регресійного аналізу дало змогу встановити, що суттєвий вплив на вираженість емоційного компонента ФП має

емпатія, насамперед мова йде про ідентифікацію в емпатії та її інтуїтивний канал. Великого значення набуває прийняття інших, досвід фасилітації (що цілком природно для представників даної вибірки), стійкість моральних установок, відповідна спрямованість особистості, а також задоволеність сьогоденням, сприймання власного життя як емоційно насиченого й наповненого сенсом. Знижує емоційний компонент ФП послідовність у досягненні цілей. Імовірно, що така послідовність може стосуватись винятково власної мети та завдань і жодним чином не стосуватись іншої людини [4, с. 37–39].

Предикторами когнітивного компонента ФП є, знову ж таки, досвід фасилітації у сфері навчання та виховання, вміння контролювати свої бажання, розвиненість інтуїтивного каналу емпатії, домінантність, адаптованість, синергійність, досить висока самооцінка досліджуваних. Вольовий компонент ФП можна передбачити за наявністю досвіду фасилітації у професійній сфері, відповідності власним моральним нормам, стандартам нашого суспільства, наявності внутрішнього контролю, а прояв інгібіції (навіть ситуативний), власне, як і неприйняття інших людей, сприяє зниженню даного компонента ФП. Щодо поведінкового компонента, то негативно впливає на його вираженість веденість, завищена оцінка людиною своїх якостей, позитивно – прийняття інших, нечутливість до погроз, сміливість, рішучість, контактність тощо. Негативно позначається на вираженості потребово-мотиваційного компонента фасилітативного потенціалу залежність, емоційний дискомфорт, концентрація на собі, негативні рішення в ситуації морального вибору, ухиляння від їх прийняття та інше, а позитивно – товариськість, енергійність, розуміння людської природи з переважанням у ній добра, життєрадісність тощо [4, с. 37–39].

Досить прогностичним для вираженості ціннісно-смыслового компонента ФП є прийняття інших, радикалізм, моральні якості, сприйняття свого життя як цікавого й наповненого сенсом, досвід фасилітації у сфері навчання та професійних відносин (які для досліджуваних є тотожними) тощо. Визначення предикторів ціннісно-смыслового компонента ФП дозволило встановити перелік якостей, які негативно впливають на його виявлення. Мова йде про концентрацію на собі, залежність, зовнішній контроль, домінантність, допомога іншому переважно з інгібітною метою тощо. Узагальнення отриманих результатів показало значущість при прогнозуванні фасилітативності людини власного досвіду фасилітації (як здійснення відповідних впливів, так і їх отримання), відсутність (або незначну/ситуативну вираженість) інгібіції, а також певні особистісні характеристики (емпатія, осмисленість життя, певні моральні установки, комунікативні характеристики та інше) [4, с. 37–39].

Дослідження психологічних особливостей осіб із вираженою інгібітністю теж дає цінну інформацію щодо можливих маркерів цього феномену. Встановлено, що педагог із високим рівнем інгібіції характеризується некритичністю щодо самого себе, емоційною холодністю, непередбачуваністю, неконтрольованістю своїх учинків та дій, недбалістю у відносинах із людьми, рефлексивно-пасивною позицією в діяльності, значущим для таких осіб є постійне самоствердження та економічний добробут. Середній рівень інгібіції виявляється у стійкості поведінки педагогів, її незмінності в залежності від ситуації, непостійному контролі своїх дій та вчинків, невисокій критичності в їх оцінці, звинуваченні інших у виникненні проблем. Вони схильні до конфліктів, до придушення інших, недостатньо відкриті у спілкуванні, з невисокою контактністю та чутливістю, їх рефлексивність має ситуативний характер тощо. Низький рівень інгібіції виявляється в життєрадісності, екстравертованості, лідерських якостях, критичному ставленні до себе, контактності, відкритості у спілкуванні, чутливості до проблем ближніх, чуйності, інтересі до людей, готовності допомогти, рефлексивності та інше [2], тому виявлені особистісні характеристики можна глибше аналізувати в контексті особистісних предикторів відповідної якості.

Наше дослідження предикторів інгібітності із залученням досить великої вибірки та комплексу діагностичних інструментів [5] показало, що суттєво знижує вираженість інгібіції вміння людини змістити акцент із себе та своїх проблем при допомозі іншому, а також дотримання моральних норм, наявність як особистих цінностей та смислів фасилітації, досвід фасиліативної взаємодії в близьких контактах (сім'я, друзі). Сензитивність, яка виявляється тільки по відношенню до себе як особлива чутливість до власних переживань та потреб, є додатним предиктором інгібітності.

Вираженість інтуїтивного каналу емпатії (як здатності передбачати поведінку людей за відсутності повної інформації про неї) за результатами досліджень є предиктором як фасилітації, так й інгібіції, тобто інтуїція не є диференціюючою особливістю, а властива значною мірою і фасилітаторам, і інгібіторам – на відміну від раціонального каналу емпатії, вираженість якого свідчить про невраженість інгібіції. Особистісними чинниками інгібітності є емоційний дискомфорт, домінування, замкнутість, неприйняття інших тощо. Негативно впливають на вираженість інгібітності: позитивні емоції в ситуації втручання з метою допомогти, бачення у природі людини більше добра, ніж зла, послідовність у досягненні цілей, результативність життя, переважання внутрішнього контролю. Саме внутрішній контроль позитивно впливає на вираженість фасилітації, а негативно – на вира-

женість інгібіції. На відміну від дезадаптивності, яка нехарактерна ні фасилітаторам, ні інгібіторам. Імовірніше за все, так людина сконцентрована здебільшого на собі й не здійснює впливів ні на сприяння розвитку іншого, ні на його протидію [5].

За результатами теоретичних пошуків, що пройшли емпіричну верифікацію, О.М. Близнюковою встановлено соціально-психологічні чинники фасилітації підлітків: це специфіка їх соціальної взаємодії, комунікативної діяльності, певні мотиваційно-ціннісні, когнітивні характеристики особистості, а також її фасиліативності, ідентичності, самоставлення тощо [1, с. 2–3]. Тож бачимо наявність специфічних вікових особливостей виділені автором предикторів, важливі соціальні предиктори та узагальнені особистісні.

Оскільки в специфіці фасиліативності вбачаються певні її детермінаційні аспекти, означимо типи фасиліативності, виділені авторкою. Так, мова йде про ціннісну, інгібітну та конвенційну фасиліативність. Для ціннісної характерно спрямованість на особистісне зростання, креативність, самостійність у здійсненні фасилітації, переважанням соціальної ідентичності. Конвенційна фасиліативність виявляється у схильності до самоаналізу, критичності, відповідальності, дотриманні норм, особистісній ідентичності, переважанні сімейної перспективи. Інгібітна фасиліативність пов'язана з переважанням в особистості мотивів збереження власного здоров'я, безпеки, самозахисту, увиразнюється сімейно-орієнтованими ідентифікаційними характеристиками [1, с. 2–3].

О.С. Волкова встановила, що факторами фасилітації та інгібіції є протилежні психологічні якості людини – це рівень самоконтролю, комунікативних здібностей, афіліації, рефлексії, лідерських здібностей, екстраверсії, емпатії, конгруентності, збудливості центральної нервової системи. Фасилітатору властивий високий рівень перелічених характеристик, а інгібітору – низький. Так, педагогу-фасилітатору властивий низький рівень тривожності та адекватна самооцінка, а педагогу інгібітору – завищена (занижена) самооцінка, високий рівень тривожності [3, с. 129–130]. Означені фактори можна розглядати як маркери, предиктори фасилітації/інгібіції, які виявляються залежно від рівня їх вираженості, водночас невраженість предикторів фасилітації не є свідченням інгібітності особистості і навпаки.

Вивчення предикторів дозволяє встановити та показати взаємозв'язок між феноменами інгібіції, фасилітації та індивідуально-психологічними особливостями, а також певними закономірностями розвитку педагогів. Такі предиктори впливають на особистісну й емоційну сферу педагога, приводять до певних її змін, а саме комунікативної толерантності та відповідних установок, а також рівня емпатії та агресивності, що відбувається у процесі

професійної діяльності, приводячи до постійних змін і в залежності від умов розвивається певний полюс – фасилітації чи інгібіції. Негативна ж комунікативна установка наявна у 33,9% досліджуваних, 30,5% мають низький рівень комунікативної толерантності, а загалом 42% досліджуваних мають високий рівень педагогічної інгібіції. Встановлено зв'язок стажу педагогічної діяльності з рівнем інгібіції, максимальне зростання якої відбувається в проміжку між 5 і 10 роками професійної діяльності [9].

Загалом, проаналізувавши наявні відомості, можна прийти до таких найбільш загальних висновків:

– Побудову системи предикторів фасилітації-інгібіції потрібно проводити з урахуванням певних загальних категорій, які встановлені наразі як диференціюючі чинники в їх прояві (вік, стать, фахова належність тощо). Хоча ще дослідження К. Роджерса та його послідовників свідчили про відсутність залежності рівня фасилітативності, наприклад, від віку чи досвіду роботи, однак, за даними узагальнень нинішніх робіт, це положення не має відношення до предикторів фасилітації/інгібіції, які містять такі розбіжності.

– Включеність у практичну діяльність, досвід отримання/здійснення фасилітації є предиктором як фасилітації, так і нівелювання інгібіції. Отже, в практичній роботі важливо спиратися на ефект включення особистості в фасилітативну діяльність.

– Надійність прогнозування фасилітації чи інгібіції за вираженістю різних предикторів є неоднаковою. Більш дослідженими у психології є соціальні, а більш значущими, оскільки саме людина створює фасилітативні умови, та водночас менш вивченими – особистісні.

– Наявна низка характеристик, які є маркерами як фасилітації, так й інгібіції. Зокрема, наявність інтуїції, комунікативність, адаптивність, емоційна стабільність тощо не є диференціюючими особливостями, а властиві і фасилітаторам, й інгібіторам.

– Встановлено перелік особистісних особливостей, які є предикторами фасилітації чи інгібіції залежно від рівня їх вираженості – афіліація, конгруентність, комунікативна толерантність, певні комунікативні установки та інше – саме їх можна розглядати як предиктори фасилітації-інгібіції. Водночас невираженість предикторів фасилітації не є свідченням інгібітності й навпаки.

– За результатами переважної більшості досліджень вагомими предикторами фасилітації є емпатія, сензитивність по відношенню до людей, прийняття інших, певні моральні установки та інше. До предикторів інгібіції відносяться: домінування, замкнутість, агресивність тощо. Тож наявні особистісні предиктори, які характерні виключно для фасилітації чи інгібіції.

– Виявлено, що, вочевидь, інформативність особистісного предиктора вище, якщо він співвідноситься і пов'язаний принаймні з декількома психологічними характеристиками, які теж є предикторами такого явища.

Узагальнення наявних відомостей щодо предикторів фасилітативності та інгібітності не дають змогу окреслити вичерпний їх перелік, але надають інформацію щодо напрямку пошуків індивідуально-психологічних предикторів означених феноменів, що дозволяє намітити шляхи подальших досліджень.

Література:

1. Близнюкова О.М. Соціально-психологічні чинники фасилітації розвитку особистості підліткового віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Сєверодонецьк, 2018. 203 с.
2. Вознюк О.М. Феномени педагогічного спілкування та їхній вплив на взаємодію суб'єктів освітнього процесу. *Житомирщина педагогічна*. 2019. № 4 (16). http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/08/16_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D0%9E.%D0%9C..pdf.
3. Волкова О.С. Факторы, обуславливающие развитие педагогической ингибиции. *Психология и педагогика : методика и проблемы практического применения*. 2010. С. 125–130. <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-obuslavlivayuschie-razvitie-pedagogicheskoy-ingibitsii/viewer>
4. Казанжи М.И. Особенности прогнозирования фасилитативности по измеренным психологическим характеристикам. *Известия Иркутского государственного университета. Серия «Психология»*. 2013. № 2. С. 33–40.
5. Казанжи М.И. Особенности прогнозирования ингибитивности за вымеряемыми психологическими характеристиками. *Наука і освіта*. 2015. № 1/СХХХ. С. 72–77.
6. Литвин І.М. Формування фасилітативних умінь соціального педагога. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Випуск 203. Частина III. С. 49–52.
7. Овчарова Р.В. Психологическая фасилитация работы школьного учителя : учебное пособие. 2-е изд. Москва : РИОР: ИНФРА-М, 2017. 275 с.
8. Печеркина А.А., Сыманюк Э.Э. Психологические характеристики ингибиции в процессе взаимодействия педагога с детьми дошкольного возраста : сборник материалов Ежегодной международной научно-практической конференции «Воспитание и обучение детей младшего возраста». 2015. <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-harakteristiki-ingibitsii-v-protssesse-vzaimodeystviya-pedagoga-s-detmi-doshkolnogo-vozrasta/viewer>.

9. Полосова Л.Б. Психологические предикторы развития феномена ингибции-фасилитации в педагогическом общении : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07. Екатеринбург, 2014. 142 с.
10. Татаренкова И.А., Кибец В.Н. Преподаватель как фасилитатор инновационного образовательного процесса в ВУЗе. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1–1. <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18086>.
-

Kazanzhy M. Y. Personal predictors of facilitation-inhibition

The purpose of the paper is to summarize the existing theoretical and empirical data regarding personal characteristics that may be considered as predictors of facilitation and inhibition.

As a result of the analysis of the available data, it has been established that the system of individual predictors of facilitation or inhibition depends on age and gender characteristics, influence of professional activity, specificity of social interaction, etc. Involvement in practical activity, experience of getting or exercising facilitation allows to neutralize inhibition and is a testament to the manifestation of the facilitative ability. The reliability of predicting facilitation or inhibition according to different predictors differs and depends on many factors, the most important of which are personal rather than social. The research presents a list of characteristics, the intensity of which is not a marker of sole facilitation or inhibition, but a certain predictor for both qualities (presence of intuition, communicative abilities, adaptability, courage, determination, contact, self-esteem, etc.).

It has been shown that the lack of expression of predictors of facilitative ability does not indicate the development of inhibitability and, accordingly, the lack of expression of certain predictors of inhibitability does not provide information about the fact that the person is a facilitator. A detailed overview of characteristics that give a positive and negative prognosis in terms of both intensity and a certain marker of inhibitability has been determined. Obviously, the informativeness of a personal predictor is higher if it is related to at least a few psychological characteristics, which are also predictors of this phenomenon.

Generalizations of predictors of facilitative ability and inhibitability do not make it possible to outline a comprehensive list of them, but provide information for further scientific research in the aspect of individual psychological predictors of these phenomena.

Key words: markers, predictors, facilitation, inhibition, personal characteristics.